

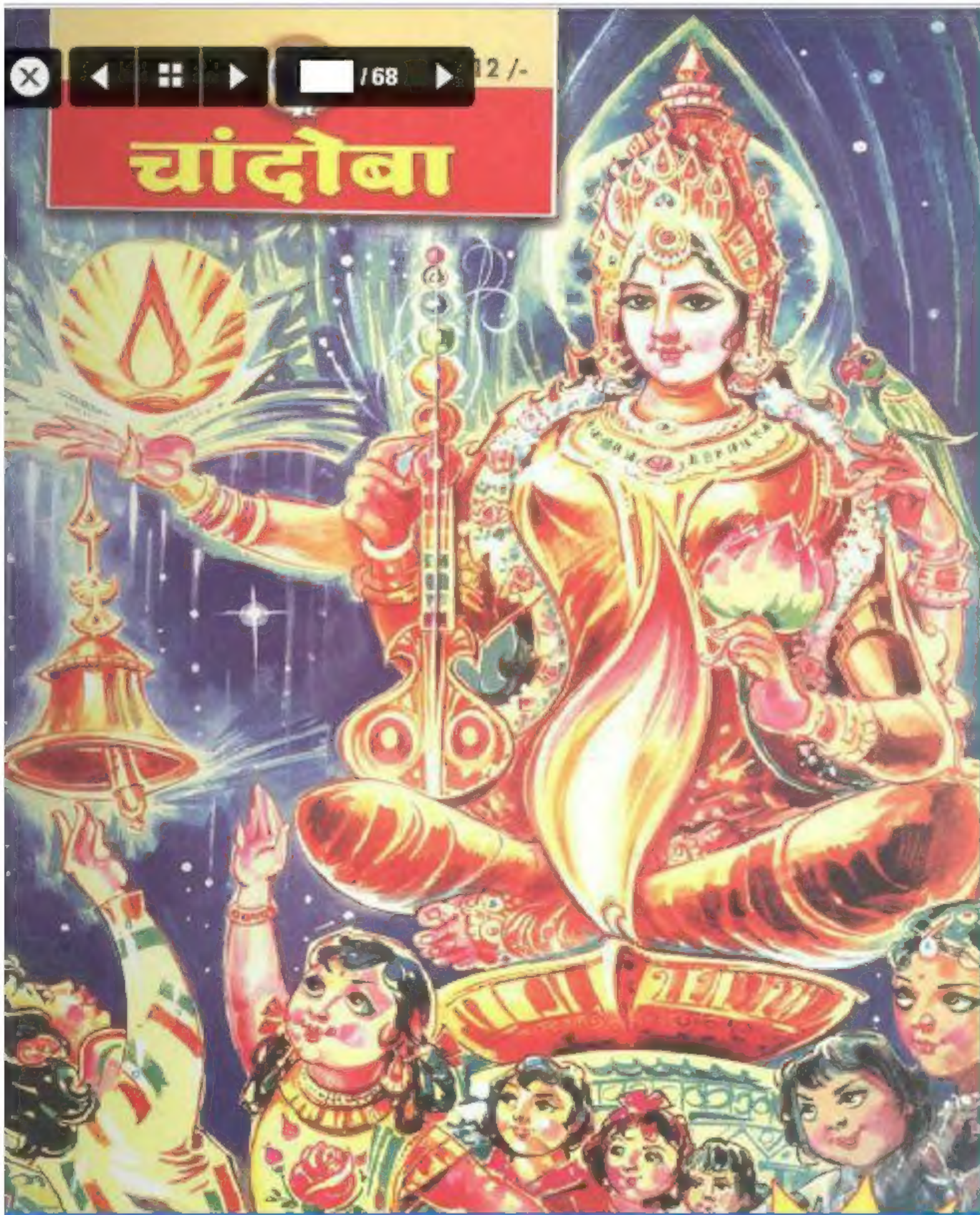

/68

12 /-

चांदोबा

नंदनकाननची हांक

नंदन कानन म्हणजे देशांचे उद्यान - हा शब्दाचा पण दुर्मिळ पांड्या भाषांचे ब्रह्मतीर्थस्थान म्हणून नंदन कानन भागांत प्रसिद्ध आहे. ओरिसाची राजधानी भुवनेश्वरामासून सुमारे बीस किमी अंतरावर हे उद्यान गेली पंचेचाळीस वर्षे बहरत आहे. सध्या तिथे लिसापेक्षा जास्त पांढरे बाघ आहेत.

जगभरांतल्या अनेक प्रसिद्ध प्राणीसंग्रहालयांत किमान पचास पांढरे बाघ दिभारखांत बसवत आहेत आणि त्यातले बहुतेक सर्व नंदनकाननमधून बाहेर गेलेले आहेत. १९८० मध्ये दीपक व गंगा या बाघांच्या जोडीला तीन पांढरी पिले झाली.

त्यांतूनही किती भारतांत व इतर देशांत पाठवली गेली. पांड्या बाघांचे वन हे सुमारे १२ हेक्टरांचे असून त्यांत मोठ्यासाठी रस्ते आहेत. नंदनकाननमधे बीस हेक्टरांच्या परिसरांत वनराज सिंहचिंसाची खास राखीव वन आहे.

घड्या आणि कानजीवा लबाब हा एका बाजूला पचान हेक्टरांवर आहे व नंदनकानन प्राणी संग्रहालय याच मरोहारी चतराईत आहे. या अरण्यांत व तलावांत ७० प्रकारचे सस्तन प्राणी, २० प्रकारचे सरपटणारे प्राणी आणि ८० जातीचे पक्षी खुब्याने एकत्र नांदतात. नंदनकाननचे आणखी एक अनोखे आकर्षण म्हणजे ३४ मलयालयांत ठेवलेले अनेक गोड्या पाण्यांतले मासे. भारतांतल्या प्राणीसंग्रहालयांपैकी इथे प्रथमच ६२० मीटर लांबीचा रोप-दे व केवळ कार मुठे केलेली आहे. भगवान बुद्धाचे शब्द आठवतात, "आरण्य म्हणजे अमर्याद दया आणि दातृत्व जगाण्यासाठी त्याची कोही मागणी नसते, वण त्यांतल्या जीवसृष्टीकडून इतरांना मिळणारी कळे मात्र अमाप असतात."

अस्वल्या मांत्रिक

12

(दुर्मुखाराच्या कितल्याच कवनां करणाऱ्या मांडलिक राजांना हल्ला करण्यास राजाने अस्वल्या बांधक व इतरांच्यावर हल्ला करण्यास आपल्या सैनिकांना धाडले. पाण्यातून बाजूने तेनामतीचा राजांनाही की दुर्मुखाराच्या त्याने पकडून आपले आहे. तोपर मांडलिक राजा अस्वल्या बांधकानसकट आला. दुर्मुखने सनापून आऊन मांडलिकावर हल्ला केला. मांडलिक पळून जाऊन लागला. त्यानंतर,)

मांडलिक राजाने आपला घोडा आवरला. आपला पाठलाग करणाऱ्या दुर्मुखशी दोन हात करणा- ऐवजी त्याने कितल्याच्या उघड्या दाराकडे धाडवात पिराळले. आपला राजा शत्रूला पळून वळून पातो आहे, हे सेनापतीने पाहिले आणि त्यानेही आपल्या सैनिकांना कितल्याकडे वळवले.

तेव्हा सेनापतीचे दोघे धाडसी सैनिक म्हणाले, "मालक! आपल्यावर हल्ला करणा- सैनिक वहालणांपेक्षा जास्त नाहीत, म्हणून आपण बच्चा व जुन्या राजांना आपला वळून

देऊ. ते झाले की त्यावेळेला या घोड्या सैनिकांना वेढा घालून आपण त्यांचा शेवट करू शकू. त्यानंतर आपल्याशी लढण्यास कुणीच उभार नाही, तेव्हा आपण स्वतःच उदरगिरीचा राजा होऊ शकाल."

सैनिकांच्या तोंडातून ही गोष्ट ऐकल्यानर सेनापतीच्या घनांतही कन्याबिंबवी लोण निर्माण झाला. त्याने आपला घोडा वळवून दतीवर स्वार असलेल्या बांधककडे रघिले. आणि दुर्मुखचे आणखी बच्चा व जुन्या राजांना आपला वळून

चांदोबा

आवाजांत म्हटले, "ऐका, राजा दुर्मुख अपिचारीपणाने बापून आपल्या रावपाबरोबर आपले प्राणदेखील गमावणार असं दिसतंय. आपल्या मदतीशिवाय या इतक्या शत्रूच्यापधे एकटा जाऊन तो आपला जीव गमवीनसं वाटतंय. आपल्यासमोर जो कुणी शत्रू येईल, त्याला आपण कापून काढू, म्हणजे आपल्याला दुर्मुखराजाचा बचाव करतं येईल."

हे बोलणे ऐकून उग्रदेव राक्षसाने दगडी गदा वर उचलली आणि भयानक गोळा आवाज करून तो गरजला, "अरे मांडलिकाच्या सैनिकांनो, सावध रहा. दुर्मुखराजाच्या केसांला जरी धक्का लागला तरी मी तुमची सर्वांची तिथल्या तिथे खांडोळी काढून टाकीन." असं म्हणून तो किल्ल्याच्या दिशेने चालायला लागला.

उग्रदेव निघाल्याबरोबर राजा हेंषयाची स्वप्ने

पाहणाऱ्या सेनापतीने झटवून आपला सोडा वळवला आणि तो त्याच्या सैनिकांना मांगू लागला, "ऐका, या राक्षस आणि परशुधात्री अस्वल्था बंधिकाशी लढतं तर आपले प्राण निश्चितच वाचणार नाहीत. किल्ल्याची तटबंदीच आपले रक्षण करू शकते. आपण किल्ल्यांत धुवून त्याचे दरवाजे बंद करून ठावू." हे बोलून तो सैनिकांसह किल्ल्याकडे परतल्या दौडत गेला.

त्यानंतर हत्तीवर स्वार झालेला अस्वल्था बंधिक, नागमळ पं दुर्मुखचे अग्रेसर देखील उग्रदेवाच्या मागोमाग आपापल्या वाहनांना पळवीन किल्ल्याच्या मुख्य दवाच्यापधेत पोचले; तितक्यांत मांडलिकराजाने किल्ल्यांत जाऊन झटकन दरवाजे बंद केले. पोटधाकेळकलं त्याचे जे सैनिक घरो राहिले होते ते अंत जना येईना म्हणून ते किल्ल्याच्या भिंतीच्या जवळपास धिबुरुले गेले. एकच हाहाकार माजला.

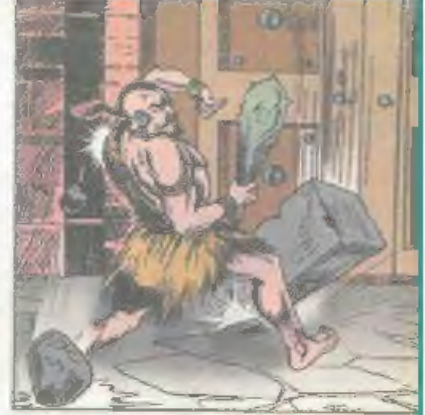
उग्रदेव राक्षसाने सर्वांत आधी किल्ल्याच्या प्रवेशद्वारापाशी पोंचून दारावर गेलेने जोरदार प्रहार केला. त्याचा काही परिणाम होत नाही हे पाहून तो चमित झाला व बंधिकाला म्हणाला, "अरे बंधिका! या मांडलिकाच्या सेनापती भिन्न असला तरी चतुर आहे. आपला आघात काय करायचे? दुर्मुखराजा किल्ल्याच्या आत शत्रूच्या गोळांत सांपडला आहे. त्याच्या प्राणाची मला काही पर्वा नाही, पण मला काळजी एकटीच वाटते की तू राजाचे मस्तक आंबल्या मांत्रिकाला कसे काय देणार?"

उग्रदेव राक्षसाने हे शब्द ऐकून अस्वल्था बंधिक तळगिछात धावत कांपायला लागला. कारण जर दुर्मुखराजाचे मस्तक त्याने नेले नाही तर त्याला अस्वल्था मांत्रिकाने जन्मगा अस्वत् म्हणूनच जिवंत राहू दिले असले. मनुष्याच्या जन्माला येऊन माणूस म्हणून कित्येक वर्षे जगल्यानंतर, अस्वल्थाच्या स्वात उरलेला जन्म अस्वल्था मधमाशांची पोळी शोधत नि त्यांतला नथ खातछाण त्याला काढाय लागला असता. याणेसां जास्त वाईत जावन दुसरे कोणते असू शकत?

हा विचार मनात येताच बंधिकाने दुर्मुखराजाचे प्राण बांचवायचा निर्धार केला आणि आपला परशू उचलून तो गरजला, "हे शिस्त घेय!" व त्याने सगळे तळव पळवून किल्ल्याच्या दारावर प्रहार केला, पण त्या दारावर खोबंदागा नसत पत्रा होता, त्यामुळे बरबाज्यावर त्या प्रहाराचा काहीही परिणाम झाला नाही, उलट बंधिकाच्या हातांतला परशू निसटून दूर जाऊन पडला.

हत्तीवर पुढे बसलेला बन्धवासीतरुष चटकन उडी मारून खाली उतरला व पळत जाऊन तो परशू उचलून हातांत घेत तो तरुण ओरडला, "मातवा! उगीच भावनेच्या भरात आपण हा मांत्रिकाचा जादूचा परशू सोडून ठावू नका. जर आपल्याला किल्ल्याच्या आत धुमायचे असेल तर हे बंद दवाजे जाळून टाकून त्यांची राख करणं हाच एकमात्र उपाय आहे."

"अरे पोरा! तुझा हा सल्ला तर फारच चांदोबा

समजसपणाचा आहे. पण तोपर्यंत जर सूर्यभूपतीने दुर्मुखराजाचा बंध केला तर? मग मांशी काय दशा होईल? याचा तू थोडा तरी विचार केला आहेस का?" बंधिकाने रागावून विचारले.

"हो, खरंच आहे ती!" असं म्हणत उग्रदेव राक्षसाने दगडी गदा वर उचलली व तो चारपांच पावले मागे फिरला. आणि जोराने पळत जात किल्ल्याच्या दारावर त्याने जोराने प्रहार केला.

राक्षसाच्या मजबूत गवेच्या प्रहाराने किल्ल्याच्या भिंतीच्या थोड्यासा भाग ढासळला आणि भिंतीचे काही दगड धपकन खाली पडले. उग्रदेव राक्षस, बंधिक वगैरे सारेजण ती भिंत आपल्या आंगावर कोतळू नये म्हणून पाठीमागे लांब पळाले. आणि नंतर साऱ्यांनी वर बंधितले आणि ते थक झाले.

ते दृश्य पाहून सारेच हंहरले, किल्ल्याच्या

मितीवर एक उंचाई मोठा वानर बसला होता. त्याच्या हातात एक लांब मंत्रदंड होता. त्याच्या भुटीवर अस्वलाचे रत्नजडित तोंड बसवलेले होते, ते चमकत होते.

त्या घनपत्ता आणि त्याच्या हातातल्या मंत्र दंडाला पाहून अस्वल्या बधिकाने दोनओठ खाल उंच ध्वातंत ओढवून त्याला विचारले, "अरे, तू खराखुरा वानर आहेस की भूत? महान शक्तिशाली अस्वल्या मांत्रिकांच्या मंत्रदंड तुझ्या हातात कसा काय आला? खरे काय आहे ते चटकन सांगून टाक, नाहीतर..."

हा प्रश्न ऐकून वानराने एक कर्करश अगोकी ठोकती आणि त्याचे विचारले, "अरे अस्वलाचा वेष कायनासा, तू खरा अस्वल आहेस की पृच्छादे पिशाच?"

हे ऐकून अस्वल्या बधिक संतापला आणि

नव्हेंबर २००४

आपल्या परशू त्याच्यावर ऐकणार वगैरेची उग्रदंड राक्षसाने त्याला धांवण्याची खुण केली आणि हव्हु आवाजात म्हटले, "अस्वल्या बधिक! भावनेच्या आहारी जाऊन तू काहीतरी अनर्थ करून बक्षशीत घेऊ शकतो आहे की अस्वल्या मांत्रिक काहीतरी संकटात सांपडला आहे. जगोदर आपण या भूतवानराकडून त्याबद्दल काही माहिती मिळतेय का ते पाहूया."

अस्वल्या बधिकाने दोन्ही कानावर हात ठेवून आपले कान बंद केले व तो उग्रदंडाला म्हणाला, "उग्रदंडा! अरे या भिकार वानराशी बोलून काही फायदा होणार नाही बर. आजून किन्नरांत अडकलेला दुर्मुखराजा जिवंत आहे की मंदबुद्धि-काच्या हातून मैला आहे, ते आपल्याला माहीत नाही. जर ओढण किन्नरांचे बसवजे लोडले नाहीत तर निदान मितीका चवूत अंत जावे तशीच नाहीतर दुसरा कोणता आय आहे?"

उग्रदंडाने आश्चर्यचकित झाल्यासारखे दाखवून बधिकाला म्हटले "बधिक! मला वाटते खरी परिस्थिती अजून तुझ्या लक्षात झालेली दिसत नाही. हा मायावी वानराने जर अस्वल्या मांत्रिकांचा मंत्रदंड मिळवला असेल, तर निश्चितच मांत्रिक जिवंत नसावा. अशा वेळी दुर्मुखराजाच्यासाठी तू का संकटात सांपडतो आहेस? बर, आपण या अरण्यातल्या डोंगराळ भागात निघून जाऊ या."

"अस्वल्या बधिक! महाराज! उग्रदंड महाराज जे सांगताहेत ते खरेच योग्य आहे." असे म्हणून नागमल्ल हाकून हत्तीच्या पाठीवरून खाली उडी

12

चांदोबा

घासली; आपल्या दोन्ही माथीदारांना व अन्न-रक्षकांना हत्तीवरून खाली उतरायची सूचना देत तो म्हणाला, "बोला उग्रदंड महाराजांचा सहा! कसा वाटतो? आपण दगळेजण अरण्यांतच एकजुट बसून राहिलो, तर या अरण्यांत मेणाच्या वादळाने सुटताना आपल्याला या जगांत पाहणारा कृणीही नसेल."

बधिकेचे डोळे संतापाने ताल झाले. तो म्हणाला, "अरे कन्यावासी सेवका! हा नागमल्ल हाकून पळू लागलाच, तर तू तुझे धनुष्यबाण बापरा!" आणि नंतर तो इतरांकडे बघून म्हणाला, "मी अस्वल्या मांत्रिक आणि महान माझरी तरण वीर कालीवर्मा यांचा शोध घेणार आहे. तुमच्यापैकी जे कुणी माझ्याबरोबर जायला तयार असतील, त्यांनी हात वर करावेत."

उग्रदंड राक्षसांखेरीज इतर सर्वांनी संमती-दर्शक आवाषले हात वर उठवले. कन्यावासी तरुणाने सारंग स्वयंवर विचारले, "अस्वल्या-बधिक! महाराज! हा आंधूरा नेला नागमल्ल आणि त्याचे अनुयायी आपल्याबरोबर जायला तयार आहेत. पण आपण यांच्यावर विश्वास कसा काय ठेवणार?"

"अर त्यांच्यावर विश्वास ठेवणे धोक्याचे ठरले तर तिथल्या तिथे मी त्यांचा शिरच्छेद करीन. उग्रदंडा! तुझा काय निर्णय आहे? अस्वल्या मांत्रिक महाराजाशी तुझं देखील काहीतरी काम होतं, अरे तू जगोदर म्हणाला होतारा ना?" अस्वल्या बधिकाने विचारले.

"जर तो पात्रिक जिवंत असला, तरच माझ

चांदोबा

काम होईल." उग्रदंडाने उत्तर दिलं.

वितरण्यांत मितीवर बसलेला तो मायावी-मर्कट जोराने ओरडून म्हणाला, "अरेच्या! किल्याच्या आंत लढाई चाललेली दिसतेय की नस्य! की तयंदाव खेळताहेत? सर्व सैनिक दोन फळ्यांत विभागले गेले आहेत, काहीजण सूर्यभूपतीच्या बाजूला उभे आहेत, हे भिकार मागूबाई समोरासमोर तुमने शुभ्रामारखे एक-मेकांकडे पाहून राहिले आहेत."

हे वर्णन ऐकून अस्वल्या बधिकाला थोडा धीर आला तो म्हणाला, "उग्रदंडा! दुर्मुखराजा आता माझ्या हातात जिवंत सांपडणार असं वाटतंय. या अस्वल्याच्या रुपांतून माझी लोकरच सुटका होणार असं वाटतंय."

उग्रदंड राक्षसाने आपली काडी गप्पा एकवार जमिनीवर आपवून म्हटले, "अरे अस्वल्या

13

नव्हेंबर २००४

वधिका? तू अजून तुला जुनंच रडणां चालू ठेवलं आहेस, जर अस्वल्या मांत्रिक जिवंत असला तर त्याचा मंत्रदंड कुणीतरी हिरकावून घेऊ शकेल का?"

आणि त्याने टाळी वाजवून त्या माया-मर्कटाला हांक मारली नि विचारले, "अरे मर्कट! तू अस्वल्या मांत्रिकाचा मंत्रदंड तू बाहेर आणला आहेस ही फारच चांगली गोष्ट आहे. पण त्याचं शय तू कुठे टाकलं आहेस?"

"मी त्याच्या शरीराचे तुकडे करून ते कावळ्यांस आणि गिधाडांना खावला देवले होते, पण त्या पक्ष्यांनी शवाजवळ वेऊं न देण्यासाठी कालीवर्मा तिथे शवाची राखण करतो आहे." हे सांगून वानराने मंत्रदंड भिंतीवर टाकवला आणि लांबवर न्याहाळून वनत तो पुढे म्हणाला, "ओ, तो अस्वल्या मांत्रिक एखाद्या संजीवनी विषेच्या मदतीने जिवंत होऊन उठला आहे, तो आता एका रेंड्यावर स्वार झाला आहे. त्याच्या वाजूला कालीवर्मा एका घोड्यावर स्वार झालेला आहे, आणि दोघेही इकडेच येत आहेत. त्यांना

वकडध्यासाठी खंडशिला नगरीच्या जितकेल राजाच्या मंत्री सैन्य बरोबर घेऊन त्यांचा पाठलाग करीत आहे. त्या दोघांचा झिगछेड मी स्वतःच्या डोळ्यांनी बघीन तेव्हांच मी इथून व्हेल, तोपर्यंत इथेच थांबून राहीन."

मायावी मर्कटाच्या तोंडून निघालेले हे शब्द ऐकून अस्वल्या वधिक ओरडत उठला, "हे सिरस धरवा! अरे मावाली वानरा? तू हे काय बरताय आहेस? तू माणवून गेला आहेस की काय? की आम्हालाच तू वायवळट खवतो आहेस?"

वधिकाचे बोलणे संपले नाही तोच तिथे घोड्यावर स्वार असलेला कालीवर्मा व पाठोपाठ रेंड्यावर बसून येणारा अस्वल्या मांत्रिक तिथपर्यंत येऊन पोचले. किल्ल्याच्या भिंतीवर उभा असलेल्या वानराकडे बघून मांत्रिक म्हणाला, "वधिका! मंत्रदंड घोरणाच्या या मायामर्कटाला जिवंत सोडता काय नसे?"

दुसऱ्या क्षणी चींचीं करीत वानर हंयत सुटला, आणि त्याने किल्ल्याच्या आंतल्या वाजूला वेगाने डडी मारली.

(क्रमशः)

नव्हेंबर २००४

14

चांगोवा

बेताळ
कथा

क्रोधी मुनी

निरपेक्षवाद्या गका विक्रमार्क पुन्हा झडतयळ गेला त्याने शय खाती उतारवले आणि खांधावर येतले. नेहमीकडला तो स्मरानाच्या दिशेने आपला लागला, तेव्हा प्रियंत तपलेला बेताळ राजाला म्हणाला, "हे राजन्, हे किती कष्टाचे काम तू करतो आहेस, तुझे आजवत्चे सारे प्रयत्न असफल झाले आहेत. हे पाहून मला तर वाटतं की तुला हे काम बरायला उत्तेजन देणारा, किंवा तुला मित्रा किंवा गुरू अराना, तर तुला त्याच्यावर अपार श्रद्धा अराली पाहिजे. कोडी श्रेष्ठ व्यक्ती वेळेवरती ने स्पष्ट ठरवता हवे ते बोनत नाहीत, पण त्यांच्या बोलण्यात गूढार्थ असतो, ते

नव्हेंबर २००४

खुणा काळात त्या फाराच थोड्या लोकांना समजतात. उदाहरण म्हणून मी तुला एका म्हाताऱ्या मुनीची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन जर ऐकलीस तर तुझा थकवा दूर होईल." आणि वेताळाने पुढील गोष्ट सांगितली.

फार वर्षांपूर्वी एका अरण्यात सुनील नावाचा एक मुनी धोर तपस्या करीत होता. दोन भिल्ल तरुण तिथे फिरत होते. त्यांना काही शिकार मिळाली नाही. शेवटी ते या मुनीजवळ आले. तितक्यांत एक भिल्ल बेरी येऊन पडला. काप करावे ते दुसऱ्या भिल्लाला समजून त्याने या मुनीकडे मदत मागितली. जेव्हा मुनी काहीच बोलत नाही, तेव्हा त्याने मुनीला पकडून जोराने हलवले.

संतापून मुनीने डोळे उघडले आणि त्या

भिल्लाला "भय होशील" असा शाप दिला. भिल्लाचे बघताबघता भय झाले. राग शांत झाल्यावर मुनीने त्या बेवृद्ध भिल्लाना शुनीना आणले व त्याला जे भडले ते सांगून म्हटले, "मी शाप देऊ शकतो पण तो शाप फक्त घेण्याची शक्ती माझ्यात नाही. तुझ्या भिवाचे हे भय तू सुलभित देव, या शापावर उपास कोणता ते मी माझ्या गुरूला विचारून येतो." आणि मुनी तिथून निघून गेला.

अठवडाभर प्रवास करून दुसऱ्या अरण्यात रहण्याच्या आपल्या गुरूला, मुनी नुसंतावा, सुनील भेटला.

सांग ऐकल्यानंतर सुनीलने म्हटले, "शिष्या, क्रोध हाच प्रत्येकाचा शत्रू असतो. तुझा क्रोध तुझे तपोवन हरण करतो. शांतीमुळे तुझे भय होईल. शाप दिल्यावर तुझे सार तपोवन स्मरित केल्यानंतरच तो भिल्ल शिस्त होईल."

त्याऐवजी दुसरा एखादा उपाय सुचवावा म्हणून सुनीलने गुरूला विनंती केली. तेव्हा गुरूला म्हणाला,

"विष्णुपुरात माधव नांवाचा एक रत्नान्वय गृहस्थ आहे. जर त्याने आपल्या मुण्याकडे एक भाग दान म्हणून तुला दिला, तर तू भिल्ल शिस्त होऊ शकेल. विष्णुपुरात लिहिलेले त्याचे भेट."

सुनील तडक विष्णुपुरात जायला निघाला. वाटेत त्याला काही तरुणी वनविहार करीत असलेल्या दिसल्या. त्यापैकी एकजण तर

अत्यंत सुंदर होती. सुनील तिच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन मारावल्यासारखा बघतच गेला.

सुनीलची भलीमोठी दाढी, मिशा आणि त्याची एकटक नजर पाहून ती तरुणी नाखुशीने त्याला म्हणाली, "तुझ्यासारख्यांनी नाक बंद करून जडचर्चा करण्याची सोडून तू माझ्या रीतरीवाला माहित झाला आहेस नि माझ्याकडे रक लावून पाहतो आहेस. हे कोही शोषक को?"

तिचे हे उद्गट बोलणे ऐकून मुनी संतापला आणि त्याने तिला शाप दिला, "ज्या मौढ्याचा तुला इतका गर्व आहे ते नष्ट होईल व तू दुरूप स्त्री होशील." शाप देऊन मुनी तिथून निघून गेला. त्या तरुणीचे सात्काळ एका क्षुरूप

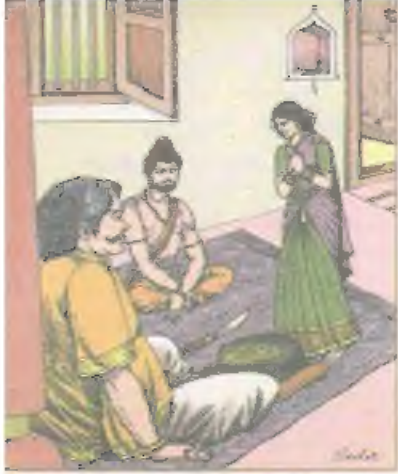
तऱ्हात रूपांतर झाले. ती ओंकाशोधोषी रडायला लागली.

सुनील विष्णुपुरात पोचला. रस्त्यात त्याला एक तरुण भेटला. त्याने माधवच्या घरी करे जायचे ते त्या तरुणाला विचारले. तरुणाने मुनीला नक्षशिखान्त त्याहाळते नि सांगितले, "माधव यांची मुलगी पार लुंबर उगडे माझा तिच्यावर प्रेम आहे. तुम्ही तिला मागणी घालायला जाऊन आसा. तर मी तुम्हाला थार मारण्या वेळील मगरेपुढे पाहणार नाहीं."

लगेच सुनील संतापला आणि त्याने तरुणाला, "तू मुका होशील" असा शाप दिला. मंतर तो माधवच्या घरी पोचला.

माधव घराच्या ओटीवर बसला होता. त्याने

सुतीबला प्रेमाने विचारले, "सुशांत मुनीवर्य ठीक आहेत ना?"

सुतीब्रने माधवला नम्रपणे प्रणाम करून म्हटले.

"गुरू सुशांतनी सांगितलेय की आपण एक महान पुण्यात्मा आहात. आपण दर्शन झालं हे माझे परमभाग्य आहे."

तेवढ्यात आतून एक सुंदर तरुणी बाहेर आली. तिने त्याच्यासमोर एक सहानुभूती बटई ठेवली.

मुनीब्रकडे निघून एकदा पाहिले आणि त्याला नमस्कार करून ती अर्ध गेली. माधव अडकित्याने सुपारी कातरण्यात मग्न होता.

माधवला गुरू सुशांत पुण्यात्मा का मानतात ते जाणण्याची सुतीबला फार उत्सुकता होती.

नव्हेंबर २००४

माधव काय काम करतात हे सुतीब्रने विचारले. उत्तरादाखल माधव प्रत्यक्षपणे म्हणाला,

"मी सकाळी उठतो. जेमेच तितका रबळ व निर्मळ राहाण्याचा प्रयत्न करतो. घरांतली व बाहेरची कामे करतो. शक्य होईल तशी इतरांना भेट करतो. वेळ मिळेल तेव्हा चांगल्या वंधांचे वाचन करतो. वेळेवर झोपायला जातो. क्रोध, असह्य व संताप यांच्यापासून स्वतःला वाचवण्यासाठी माझी घन शांत ठेवतो."

त्याच्या दिनचर्येत वेळूला व ध्यानधारणा यांचा उद्देश नव्हता. याचे नवल वाटून सुतीब्रने त्यांना सरळच विचारले,

"दिप्रसन्नतु किमान एकदादेखील आपण परमेश्वराची प्रार्थना करीत नाही का?"

"परमेश्वर दुसरीकडे कुठे आहे? आम्हाला दुसऱ्यांचे भलं करायचं, इतरांना संतुष्ट करायचं, हो तर देवाचीच प्रार्थना आहे, तीच पूजा आहे नि तपस्याही आहे." माधवने सरळ, साध्या शब्दांत सांगितले.

ते ऐकून सुतीब्र चिंतून म्हणाला, "तुम्ही माझी टिंगल करला आहात. माझी तपश्चर्या व्यर्थ आहे असेच तुम्हाला सांगायचेय ना?"

"हे बघा मुनीवर्य, मी जे म्हटल ते खत-बखत म्हटलं. तुमच्याबद्दल कांडीही म्हटलं नव्हतं. माझ्या मताने तपत्या करणे गिरेलक आहे."

सुतीब्र जास्तच चिडला व त्यांना उचलून बोवला, "तुमच्यासारख्या नरस्तिकांना असं मोकळं सोडता कामा नये. या क्षणीच तुम्ही

18

कांडाळा

पांगळे व्हात, आंघळे व्हात आणि विड्यान्वाला खिलून पडता."

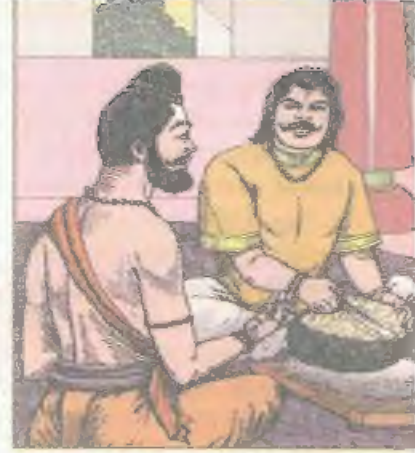
पण या तापाचा माधववर कांडीच पोरणाम झाला नाही तो सुपारी कातरत पुढे चेतला, "मुनीवर्य, तुम्ही तपोधनी आहात. मी तुम्हाला खूप भेट ही माझी चूक झाली. पण तुमचा संताप कसा आवण."

सुतीब्र अबाळ झाला. रताग रोंऊन तो म्हणाला, "माझ्या शापाचा तुमच्यावर कांडीही पोरणाम झाला नाही. तुम्ही माझ्यापेक्षा श्रेष्ठ आहात."

"नाही, मुनीवर्य, माझी ज्याची चूक झाली त्यांना तुम्ही तुमच्या तपोमत्ताच्या आधारे शिक्षा दिल्यात. म्हणून तुमचं तपोमत कमी होत जातं, ते धिष्ट, सुंदर तरुण आणि एक तरुण प्रेमा कुडी शाप दिलेत, त्यामुळे तुमचं तपोमत खालं आता तुम्हाला एक खरी मोष्ट मिळेल. या शापावर उ-शाप मागावलाच तुम्ही माझ्याकडे आला होतात. जोपर्यंत तुमची ही इच्छा पूर्ण होत नाही, तोपर्यंत तुमचा शाप माझ्यावर प्रभावी ठरणार नाही. पण आता तुमची ही इच्छा पूर्ण झालेली आहे. तुम्ही ज्यांना शाप दिलेत, ते आता पहिल्यासारखेच झाले आहेत. आता तुमच्या तपोमत्ताची परीक्षा पाहण्याची असेल तर तुम्ही मना शाप द्या." माधवने नम्रपणे सांगितलं.

पण सुतीब्रने जाणवला शाप न देता तो फक्त जाऊन आपले गुरू सुशांतला भेटला. कर्तत त्याने दिलेल्या शापच्या प्रभावाखाली असलेल्या व्यक्ती

चांदोबा

पूर्वीसारख्याच दिसत होत्या त्याही भेटल्या. सुतीब्रने गुरूला आपला अनुभव सांगितला आणि त्याचे कारण विचारले.

सुशांतने सांगितले, "तपोशक्ती निश्चितच महान असते. पण आपल्या जबाबदाऱ्या निष्ठेने पळवणारे व परोपकार करणारे सामान्य लोक तुम्हासारख्या संतापी मुनीपेक्षा जास्त श्रेष्ठ असतात. सामान्य माणसे पुण्यवंत असतात, पण ते शाप देऊ शकत नाहीत, म्हणून त्यांच्यामुळे इतरांचे नुकसान होत नाही."

"पण माधवने शापग्रस्तांचे रक्षण करण्यासाठी आपले पुण्य ज्ञान बित्ते. त्यांबेटी पुण्य कमी झाले असेल ना! तेवढे पुण्य पल्ल मिळवायला त्यांना किती काळ लागेल?" सुतीब्रने विचारले.

19

नव्हेंबर २००४

त्याच्या या प्रस्तावावर सुशांतने हसत उत्तर दिले, "तुझ्याची चूक सुधारकामागदी आणले पुण्यदान देणे हे फार मोठे पुण्य आहे. म्हणून तुझ्यामुळे माझ्याचे पुण्य वाढले, त्यांना त्यांचे पुण्यदान करावे तशावे बरे, पण त्यामुळे तूही पाप जास्त वाढले!"

तिथून लागलीच निघत सुतीब्र म्हणाला, "गुरुदेव, जी तपोशक्ती मी रमावली, जे पाप मी डोक्यावर घेतले, त्याचा परिहार करण्यासाठी मी माझ्या पूर्वीच्या जागी जातो, आणि पुन्हा तपश्चर्येला मुरवात करतो."

ही कहाणी सांगून वेताळ पुढे म्हणाला, "तज्जन, सुशांतने सुतीब्रला बी उत्तरे दिली त्यात तपश्चर्येचे देवाची कृपा मिळवणे याला कमी महत्त्व दिते होते. संताणी सुतीब्रला म्हणूनच गुणने माघवकडे घाडले. सुतीब्रला तिथे विसले की माघवपथे एक अद्भुत शक्ती आहे. ते दाढक असूनही त्जने परत जाणे हे बिसंगत वाटते. सुतीब्रला स्पष्ट सांगितले असत की तू तपस्या करण्यात योग्य नाहीस, तू गृहस्थाश्रम स्वीकार

तर ते ठीक होत, पण हा निराश्रय घेऊन चरासाठी? सुशांतने तर हे समळ सांगितले असत तर सुतीब्रला ते मीट लमजले असत माझ्या शंकांची उत्तरे तुला माहिती असली आणि तरी तू गण राहिलास तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडेतुकडे होतील."

चिक्कमाकने उत्तर दिले, "सुतीब्र तपश्र शेत असले लोक तपश्चर्या करायला अव्यव्य असतात, आणि गृहस्थाश्रमांतरेखीत बंधाईत सोसायला असमर्थ असतात. म्हणून सुशांतने सूचक शब्दांत सुतीब्रला निर्णय करण्यास प्रवृत्त केले. अहंकार, क्रोध, हे तामसी गुण सुतीब्रच्या स्वभावांतून नाहीते भावे होते. त्याजागी सात्विक गुणांनी प्रवेश केला. म्हणून तो पुन्हा तपस्या करण्याला निघाला."

राजाचा प्रीनधंग करणपांत सफल झालेला वेताळ पुन्हा शबासहित गायब झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

(सरस्वती यांच्या रचनेवरून)

वाचकांसाठी कथास्पर्धा

सर्वोत्कृष्ट प्रवेशिकेला रु. २५०/-चे पारितोषिक

खालील गोष्ट वाचा:

एका खेळातल्या खेळाडूदरमने एका कुविसवाल बोरेडेखोसला एकदोन दिने. म्हणून तक्रारतयने त्याला एक सोन्याची आंगठी बक्षीस दिली. काही दिवसांततर एका विद्वत शिक्षकांनी एक लहान मुलाच्या गळ्यांतली बाईची सांखळी चोमनाला एक मुंडाक पाडिले ते ते "चोर, चोर!" असे ओरडले. रस्त्याकच्या लोकांनी चोमला पकडले. त्या शिक्षकाला रावले झिंयचे हा बक्षीय दिले.

मुलाचा विवर्त बखारांत एका इतरतने कजाल विचारले.

"साखार, त्या खेळाडूदरमने एका बोरेडेखोसला एकदोन दिने, तर त्याला आता एक सोन्याची आंगठी दिलीत. पण त्या शिक्षकांना आपा हिन्याचा हण दिलात. बखतचेक त्यानी पत्त चोमला पकडावे म्हणून ते ओरडले होते तसेच! पण हा पत्त कशासाठी?"

- ◆ राजाने या कृत्याचे समर्थन कसे केले?
- ◆ उत्तर देताना खालील मुद्दे ध्यानांत ठेवा
- ◆ राजाने खेळाडूदर व शिक्षक यांच्यात खरोडरीम पत्त केला होता का?
- ◆ राजाने बोरेडेखोर व मुंडा यांच्यात फरक केला होता का?

मुलाची प्रतिक्रिया १२००-१५०० शब्दांत लिख व गोष्टीचा स्वमर्थक शीर्षक वा, खालील कुपन भरून त्याफोफ तुम्ही प्रवेशिका पाठवा. पाकिटावर "वाचा नि सुचवा" असे जर लिहा.

शेवटची तारीख : ३० नव्हेंबर, २००४

नाव	वय
पत्तमागरीत	शालेचे नांव
घरचा पत्ता	
	पिनकोड
पालकांची सही	स्पर्धकाची सही

इतर देशांतल्या दंतकथा (फ्रान्स)

सातवा दिवस

सुमारे दोन हजार वर्षांपूर्वी ब्रिटनी या नगराच्या टोकाला एका टेकडीवर एक शानदार बाळा उभा होता. त्या टेकडीच्यापलीकडे समुद्र होता. त्यांत अर्धचंद्र बुडलेले काळे कुळकुळीत खडक होते. त्यापैकी काही खडक तर मोठ्या गदेसरखे विसत होते, तर काहींचे सुळके जणू त्यांच्याकडे रोखलेल्या मोठ्या तलवारीच्या टोकासारखे वाटत होते. एखाद्या बावळी रात्री, एखादे चहाय, या खडकांवर आषटून फुटत असे.

त्या बाड्याच्या खिडकीतून दोरीझेन ही सुंदर तरुणी त्या अफाट समुद्राकडे तासतास बघत बसे. एक लांबलचक उसासा सोडून ती उठून जाई व थोड्याच वेळांत पुन्हा येऊन खिडकीत बसे.

तिच्या समुद्रावर इतका जीव होता का? छे, उलट ती समुद्राला घाबरत होती. कारण ती खडकाळ किनारा धोक्यादायक होता. तिच्या घाडसी पती आर्व हा एका कुरदेशाच्या सफरीवर गेल होता. तो परत येईल तेव्हा त्याच्या जटल्याचा मार्ग जर चुकला तर ते जहाज त्या पाण्यांत बुडलेल्या खडकांवर आदळेल की काय, अशी तिला सतत भिती वाटत होती.

तिच्या तबऱ्याची सफर पुरी होऊन ती वर्षभरानंतर परत उराना असता. पण आता दोन वर्षे होऊन गेली, तरी त्याची कांहीच बातमी नव्हती. कुणी कांही स्पष्टपणे बोलत नव्हते, पण आर्व या त्याचे महकरी बहुधा जहाज फुटून समुद्रावर मरण पावले असावेत, याचा कुठल्यातरी

बेराबरच्या चांचे किंवा दरोडेखोरांनी त्यांना ठार मारले असावे, असाच लोकांचा तर्क होता.

त्या नगरांत ओरेलियस गांवाचा एक खूप श्रीमंत सक्षम गृहात होता. दोरीझेनचे लग्न होण्यापूर्वी ओरेलियसने तिला पाण्याची बातली होती. त्याने हा प्रस्ताव पुन्हा तिच्यासमोर ठेवला आणि तिने होकार द्यावा म्हणून तो तिला वारंवार गळ घडू लागला. आर्व आता येणार नाही अशी ओरेलियसची खात्री होती. दोरीझेनला त्याचा रस येई पण तो खूपच श्रीमंत होता आणि गांवात त्याचे बघन होते.

त्वमुळे एका विशिष्ट मर्यादेपलीकडे तिला त्याच्याशी उर्मटपणे वागता येत नव्हते.

"आज दोरीझेन, मी तुझ्यासाठी वाटले तो त्याग करीन, तू जे म्हणशील ते मी करीन. फक्त तू माझ्याशी लग्नाला तयार हो." दोरीझेन प्रवृत्ति प्रार्थना करायला गेली होती तेव्हा तो तिला म्हणाला. तिने ठरवले की आता मात्र याला असा चांगला धडा शिकवायचा की तो नव्यभर तिच्यासमोर तोंड दाखवू शकणार नाही.

"हे पण ओरेलियस, तुम्ही माझ्यासजळे कांहीही करतयला तयार आहात ना? तर मग आपल्या गांवाच्या किनाऱ्यावर जे खडक समुद्रात बुडलेले आहेत, ते काढून टाकू शकाल का?" तिने विचारले.

"हो, जस्तरे!" ओरेलियसने उत्साहाने होकार दिला.

"पण मात्र मी ही गोष्ट केल्यानंतर तू सात दिवसांच्या आत माझ्याशी लग्न करेलस पाहिजेस," त्याने म्हटले.

"हो, मी बघन देते." ही पीडाएकदाची टळणार या आनंदात तिने शब्द दिला.

"हे तू या प्रार्थनामंदिरात मला लागते आहेस; आणि देवासमोर दिलेला शब्द पाळायलाच लागतो, हे मी तुला वेगळे सांगण्याची जरूरी नाही, तस जे करतान, त्यांचे सारे कुरेन नकात जावे, त्यांचे पूर्वगदेखील त्यातून सुटू शकत नाहीत. त्यांचे आत्मेही तत्काल जाणवत."

त्या भगलानी ही अंधश्रद्धा आहे, हे दोरीझेन शपथवर विसारी होती. ती जराशी मोधळून गेली, पण जेव्हा तिने विचार केला तेव्हा तिच्या लक्षात आले की तिची अट पूर्ण करणे हे कुणा मानवाला शक्यच नव्हते. तिच्या चेहऱ्यावर संसू उमटले आणि ती मर्यादाने धाई गेली.

जांदोबा

परंतु ओरेलियसच्या चेहऱ्यावरचे हास्य मावळते. ही अशक्य कठीनतती गोष्ट तो कशी काय करणार होता? त्याने खूप विचार केला. बराच वेळ खोके खाजमले, आणि आपल्या विश्वासू मित्रांना त्याने सल्ला विचारला.

"ओ, तुला बेडबिड लागलंय का? तुला टाळण्याचा हा सोपा मार्ग तिने निपडलाय, हे तुला दिसत नाही का?" ते शिबे म्हणाले. पण त्यापुढे ओरेलियस जास्तच आग्रही बनला. ती त्याला फसवायला बघत होती ना? कसंही करून तिला आपल्याशी लग्न करायला भाग पाडलंच पाहिजे.

त्याच्या एका मित्राला भानामाशी, जादुटोणा या कुविद्या अवगत होत्या. त्या मित्राकडून त्याला हजार मैल लांबच्या डोंगरावर एका गुहेत राहाण्याच्या एका मांत्रिकाची माहिती फळली. ओरेलियसने घोडागाडी तयार केली आणि कित्येक दिवसांचा प्रवास करून तो त्या मांत्रिकाला भेटला, आणि त्या मांत्रिकाला शेजल विल्लीत पात आला. मांत्रिकाने

तो खडकाळ किन्तु न आसपासच्या शरणाची नीट पाहणी केली. त्याने उपाय सांगितला. "मला हे खडक आठवडाभरासाठी अदृश्य करता येतील, मी तसे माथाजाल पसरवू शकेन."

"उत्तम! मग माझे काम फत्ते होईलच!" ऑरेलियस उदरगला. त्या मांत्रिकाने काहीतरी मंत्र पुटपुटवत आणि खरेच, ते मोठमोठे खडक दिसेनासे झाले होते!

ऑरेलियस टॅक्डीयर घळतपळत गेला आणि नवने दोरिडेनला ओरडून हाका मारल्या पण त्याच्या हाकेला उत्तर द्यायला आर्बर गुढे झाला. ऑरेलियस जेव्हा मांत्रिकाला शोधायला गेला होता, तेव्हा आर्बर सुखरूप पलत असत होता.

"हॅलो, मित्रा ऑरेलियस, कसा आहस मू? तू हे खडक नाहीसे करणार आहेस त्याबद्दल माझ्या

कांनाके अगल. सामत्या गप्पा ठोकतोस हो! मी इथे नसताना 'दोरिडेनला' तू भेटतास आणि तिचा कटाळी, उदरली घालेचायला मदत करीतास हे पार चंगल केलंस हो!" आर्बरने त्याचे प्रेमने त्यागत केले, आणि त्याला वाड्यात जरा विधाने घ्यायला बोलावले.

"मी काय गप्पा ठोकतोय बघ? जरा समुद्राकडे बघ आधी!" ऑरेलियस गंभीरपणे म्हणाला.

तेवढ्या वेळाने दोरिडेन घरातून गाहेर झाली. तिने व आर्बरने, दोघांनीही समुद्राकडे कलिले. तिथले स्नाके खडक नाहीसे झालेले होते ते पाहून दोघेही आपचमनि थक झाले. एकाही खडकाचे टोकसुजां विलत गव्हले, दोघेही पांढरीफटक पडली. दोरिडेन तर घेरी येऊन बसली. ती शुद्धीच आपल्यामंतर ऑरेलियसने तिला लक्षाची विचारणा केली. तिने घातलेली अट त्याने पूर्ण करून दाखवली होती. आर्बर तिला म्हणाला, "दोरिडेन, आपल्या आयुष्यापेक्षा उत्तम जिविता शक्य करणे हे प्रारत म्हत्वाचे आहे. तू जर नवनेमगे वेळाने तर आपल्या पूर्वजांच्या आत्म्यांनादेखील त्याचा अपार होईल, आणि ते मला खरेखरच आवडणार नाही." आर्बर गंभीर झाला होता.

दोरिडेन एखाद्या मुतळगणरात्री रत्नच नसली होती. ती भानावर आली आणि ऑरेलियसला म्हणाली, "खडक नाहीसे झाले तर रात दिवसाच्या अंत मी तुझ्याशी लग्न करायचे असा शब्द दिला होता. तेव्हा मी सगळ्या दिवशी तसे करीत, त्यापुढी मज नाही." तिच्या या निर्णयाने ऑरेलियस निरोध धरून शकला नाही, त्याने मनात उचलां वीं सतत्या दिवशी एका लग्न पार पळवू की तो तिला तिच्यातून अशा झुजाचा गांवी घेऊन जाईल. कुणजे ते खडक तिथे खरोखरीच होते. ते तिला कधीच कळले नव्हते.

गेले काही दिवस आकाश डगाळ होते. तिथे जमलेले रंगले रंग एकदम फुटोगेत तसा गडगडट झाला, सोंताटवाचे वादळ सुरू झाले आणि त्यात पाऊन मुत झाला. लोकांना घराबाहेर पडणे अशक्य होते. सगळ्या नगरांत रस्त्यावर एकही माणूस दिसत नव्हता. भिरगचे बैमान आणि तांडववृत्त सुरू होते. झाडे, खांबे, टखडली जात होती. किा म्हा गडका वादळात उचलून पडत होत्या. असापासपा- रात्री मंदिरात पुजारी येणे अशक्यच होते तरीही ऑरेलियसने आपल्या यधूला अगणकासाठी घराबाहेर वेध्याचा अनेकवार प्रयत्न केला. पण वाऱ्याने त्याची गाडी उलटली, थोडे धावजून फिरवाळत तसेच बाहेर येईनात.

सातवा दिवस अशा गोंधळात गेला. दुसऱ्या दिवशी आमाळ निघून झाले आणि ऑरेलियस टॅक्डीयरच्या वाड्याबाहेर जाऊन उभा राहिला. दोरिडेन आपल्याशी मंदिरात विवाह करीत ही खुशी आता त्याच्या डोक्यात भिनलेली होती. ते खडक मुलां दिरण्यापुढी हे कायला हवं होते. दोरिडेन तयार झाली आर्बरने तिला पाणावलेल्या डोक्यांनी निरोप दिला. तिने वाड्याच्या

दरपान्याच्याबाहेर अंगणाले पाऊल टाकले.

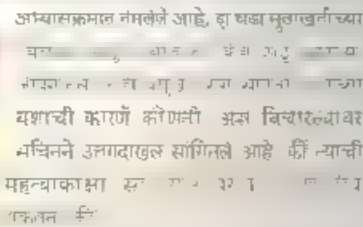
पण ऑरेलियस मात्र कायशाबाबरा झाला होता. दोरिडेन आणि आर्बर यांच्या सत्यनिष्ठेच्या व प्रेमाच्या शक्तीपुढे तो बरकर कांपायला लागला. कारण त्याने असत्याची कास घाली होती. ती खोटे बोलता होता. ते खडक काही तिथून उचलून टाकलेले नव्हते. तितक्यांत जोरत गडगडट झाला आणि विजा चमकल्या. गजून किनाऱ्या शकला होता. सर्वांनी त्या दिशेला पाहिले. आणि काय आश्चर्य! ते खडक तिथे हचतो वर्षांपूर्वी होते तसेच आणि त्याच जागी होते. माथाजालाचा प्रभाव संपला होता.

ऑरेलियस बेशुद्ध झाला. आर्बर आणि दोरिडेनने आपल्या सेवकांना हांक मारली आणि तहण ऑरेलियस शुद्धीवर येईपर्यंत त्यांनी त्याची काळजी घेतली. ऑरेलियस सायध झाल्यानंतर त्याने आर्बर आणि दोरिडेनला अभिवादन केले व म्हणाला, "मला क्षमा करा, या पाण्याला क्षमा करा!" त्याला रडून आर्बरना आणि तो तिच्या घाईघाडीने निघून गेला. झिटीमधी त्यानंतर त्याला कमीही कुणीही पुन्हा पाहिले नाही. (एम.डी.)

मुळांची पानें

चंपनचे कथावन

काणाश्रमहत्या' अथवा 'गवना' सात 'काणाश्रम' राहता होता त्याच्या घराजवळ असलेल्या झाडाखाली बसून गोष्टी वाचण्यात त्यांना आनंद होत असे. त्यांच्या या विषय चर्चाद्वारे हजारो त्यांच्या गोष्टी ऐकायला अनेक पशुपक्षी जमत असत.

चतन पशुपक्ष्यांना गोष्टी वाचून दाखवायला येत असे. ते केवळ पक्षीच नसत होते तर ते मानवासारखेही असत. ते आपापसांत भाषण करत असत. त्यांच्याकडे ज्ञान नव्हते.

एकादा सहास्रच्या वेळी सिंह अरण्यतः फिरत होता. त्याला पक्ष्यांना गीत गावताना ऐकत असत. तो पक्ष्यांच्या पक्षी उडून साक्षात्कार जाऊन बसला आणि मसा आपल्या घरात परत गेला. सिंहाला याची काही माहिती नव्हती. म्हणून त्याने त्या पक्ष्यांना बोलावून त्यांना सहास्रच्या गोष्टी

ਜੇ ਸ਼ਾਹੀ

27

ਜਾਂਚਦਾਰ = ੫੮੬੨,

नवम्बर १९८६

राजाला कड सगला हे तिघे एका मुहुपाआड तपले पहाक्याने त्याचे बोनणे ऐकने होते पण तितक्यात ही मुले तिथून निसटली खाली सारख्याशी तिघही परत आले आणि सारंगण सरळ पॉलीस चौकीवर गेले तिथे इन्स्पेक्टरला बघितल्याबरोबर ते एकदम म्हणाले, "इन्स्पेक्टरकाका, आज आम्ही दहशतवाद्यांची एक टोळी बघितली" ते इन्स्पेक्टर स्तब्ध झाला शक्तीच्या वेळी इतक्या उशीरा ही चार मुले तिथे आलेली पाहून तो आधी चकित झाला होता त्याला फाच आश्चर्य याटले 'कुठे! तुम्हाला कुठे दिलेले दहशतवादी'" अर्बिख म्हणाला, "त्यांनी बरपूरा डॅमगावर एक कारखाना सुरू केला आहे." इन्स्पेक्टरने

रत्नशेखरांचा संकेत

पुणे - पुणे हे प्रशांत नगर राज्याचे गुरु होते त्याच्या गुरुकुलांत अनेक विद्यार्थी शिक्षण घेत होते त्याचा शिक्षणक्रम पूर्ण झाला की ते मुलांना योग्य व्यवसायक्षेत्र निवडण्याबाबत सज्ञा देऊन त्यांना निरोप देत जे विद्यार्थी अत्यंत बुद्धिमान होते त्यांना ते राजदरबारत नोकरी करण्यास सांगत असे. गुरुजींच्या अशा विद्यार्थ्यांना राज्याही पोटावा आसथेन कार्यालयात नोकरी देत असे

त्या वर्षी जिल्हे विद्यार्थी अभ्यासक्रम पूर्ण करून गुरुकुलातून बाहेर जाणार होते त्याच्यापैकी चांगल्या, योग्य अशा पांच विद्यार्थ्यांना पंडित रत्नशेखरनी राजाकडे पाठवले पाठवताना पहिल्या विद्यार्थ्याला खडावा पेऊन जायला सांगितले दुसऱ्या विद्यार्थ्याला केत, तिसऱ्याला चाळणी चौथ्याला झाडू घेऊन आणि पाचव्या विद्यार्थ्याला चमनगोटा करून राजाकडे धाडले जेव्हा हे पाचही राजासमोर जाऊन पोचले

चरण तेजा

जॉन मी जे काही शाकमी ते आपल्या शाळेत कुणातही करता येत नाही, अगदी आमच्या वर्गाशिक्कानादेखील नाही

जॉन मी शिष्टाचाराचे

- जी आर वेंकटेश (१२), जगयापेट

प्रवामी (रेल्वे स्टेशनकडे जाताना) काही शाकांमधून जवळच्या वाटेने स्टेशनवर गेलो तर मला पांढरा वाक्याचा गाडी पकडता येईल का?

शेतकरी मकीचा आणि जल माहत्या त्यांनी पाहिले तर कदाचित त्यापूर्वीची गाडी पकडता येईल

वस्तू व उत्तरावरून मंत्र्यांनी प्रत्येकाला कामाचे क्षेत्र विभागून दिले. खडावा घेऊन येणाऱ्याला त्यांनी खजिनदाराच्या कचेरीत काम दिले. वेत घेऊन येणाऱ्या तरुणाची कम्पचान्याना प्रशिक्षण देण्यासाठी नेमणूक केली. चाळणी घेऊन येणाऱ्याला साक्षण व्यवस्था खान्यात पाठवले आणि केंसुणी घेऊन येणाऱ्याला सेनापती नमले शौचरचा उमेदवार जो मुंडण करून आला होता त्याला त्यांनी उपमंत्रीपदावर नेमले.

बराच वेळ विचार कैऱ्यामंतरदेखील प्रधांन मंत्र्यांनी एजगुरुचे शिष्य ज्या घरून घेऊन आले होते त्याच्या आघाराने हे खातेकटप करून काय केले. त्याचा उलगडा युवराजाला झाला नाही. त्यांना हे सगळे मजल वाटत होत त्याने नम्रपणे

प्रधानमंत्र्यांना विचारले, 'मन्त्रीजी, कळ्यांना ज्या वस्तू आणण्या होत्या, त्याच्यावरून तुम्ही ही नेमणूक कशी केलीत? मी खूप विचार केला. तर मला काही याचे उत्तर सापडले नाही. तुम्हालाच खुलासा कराव का?

प्रधानमंत्र्यांनी हसून म्हटले, 'चुकीत एक पहिला शिष्य खडावा घेऊन आला. स्वयंवराना आपण कितीही ताबडबळ, तरी त्या निमूटपणे सर्व काही सज्ज करतात, विरोध करीत नाहीत. त्याचा अर्थ असा की खडावा विनय आणि विश्वास याचे प्रतीक आहेत. विनयी आणि विश्वासाच्या व्यक्तीच्यामादी कोणागाजत मेकरी देणे हर्ष लक्षांत येऊन ठेले. हाच गुरुजींचाही उद्देश होता. म्हणून त्यांनी त्याला खडावा दिल्या.'

युवराजाने 'लक्ष्मण आले अशा भर्षी हून' मान डोलावली. 'युवराज शिष्य वेत घेऊन आला. वेत हे अनुशासनानेचे प्रतीक आहे. गुरुजींचा उद्देश असा आहे की परकारी कर्मचाऱ्यांना योग्य नेमणूक' या कामाचे वळण वाचण्यास हा तरुण योग्य आहे' असे युवराजाने विचारले.

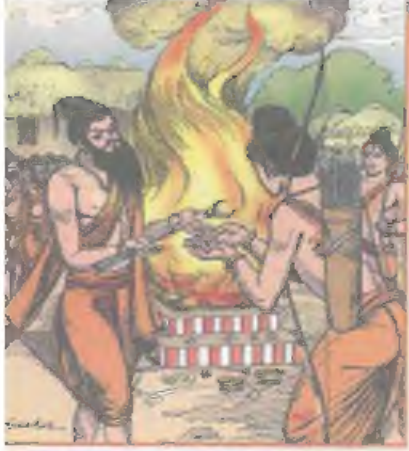
खान्यात उच पदावर केली. तिसरा शिष्य चाळणी घेऊन आला होता, चाळणी चाते खाली पाडते आणि नको असलेले ते बऱ्यावर येथे काढते. गुरुजींनी असा सक्त दर्शवला की हा शिष्य सात्वत्याचा आदर करील, आणि बुद्धना येथे काढले म्हणून त्याच्यावर सुरक्षेची बवानसारी भोंपवली. आता केंसुणीच काम काढत असत. हवेतून किंवा इतर कारणांमुळे बरांत करकचरा जमतो, तो केंसुणी झाडून टाकते आणि घर स्वच्छ, साफसुफ करते. शत्रूचे सैनिक जेव्हा आपल्या राज्यात प्रवेश करतात तेव्हा केंसुणी अशी केराला झटकून टाकते. तर हा तरुणदेखील शत्रूला झटकून टाकील. त्याला झाडू देऊन पाठवण्यात गुरुजींनी हा संदेश दिला होता.

'मन्त्रीजी, आरली खुणी कणव्यामादी मी काही आपल्या बंदबारीच्या पानल्लीत बस नाही पण आपली मनुकी केल्यापठेगीज मला राहवत देखील नाही. रत्नशंखर यांनी पाच्यपैकी पकती चकोटी करून त्याला का पाठवले होते?' त्याची ही कल्पना फारच विक्षिप्त वाटते. पण आपण तर त्याला उपमुख्यमन्त्रीपद दिलेत, हे मला फारच विचित्र वाटते आहे.'

'होय युवराज! प्रथम मलाही हे सर्व फार विचित्र वाटते होते. पण खूप विचारमधून केल्यावर गुरुजी काय भक्तेत वेत आहेत ते लक्षात येऊ लागले. हा पाचवा शिष्य, आपल्या वे सास्त्राली भयनेल्या मन्त्रकाचा भयान बुद्धिमान उपयोग करणारा असला पाहिजे. त्याच्या बुद्धिमेचा देशासाठी उपयोग व्हावा म्हणून मी त्याची उपमुख्यमन्त्री म्हणून नेमणूक केली.' प्रधानमंत्र्याने खुलासा केला.

या उत्तराने युवराजांच्या मनाने त्या साया शका दुःखाच्या प्रधानमंत्र्यांच्या चाणक्ष मयभावाचे त्याला फारच कौतुक वाटले.

तुला घेऊन उतवो व तुला ती शिक्काविण्याने माझ्या मनाचे समाधान झाले आहे. तुझ्यासारख्या शिष्याचा गुरू झाल्याबद्दल मला किती आनंद होत आहे।"

"गुरुदेव, मी आपल्या कृपाप्रसादाने पात्र झालो, याबद्दल मी स्वतःला धन्य समजतो।" राम म्हणाला.

विश्वामित्रांच्या सिद्धाश्रमात रामलक्ष्मणांनी युवावस्थेत प्रवेश केला.

एके दिवशी विश्वामित्र ऋषी जम्याचे वैशिष्ट्य रामाचा समजावून सांगताना रामाकडे दृष्टात म्हणाले, "रामा, तुझे विश्वास नयनारविंद मोड्या आश्रमाला गीत चंद्रिका विरग फेकीत राहून, माझ्या आश्रमाला त्यांनी शांतिस्थान केले आहे. म्हणून तू शांतराम आहेस आणि सुहृतरामही आहेस."

नव्हेंबर २००४

"चल माझ्याबरोबर" अशा अर्थी मान ठेवून विश्वामित्र निघाले. रामलक्ष्मण त्यांच्या घरापाठ चालू लागले. विश्वामित्र मिथिला नगरीच्या दिशेने चालू लागले.

वाटेत गीतम मुनींच्या आश्रमातून जात असता रामाचा पाय एका दगडावर लागला, व तो अहिल्येचे रूप घेऊन नवलता. अहिल्येने रामाला प्रणाम केला. राम चकित झाला.

त्याचवेळी दीर्घकाळ तप करीत असलेले गीतममुनी तपश्चर्या संपल्यावर तेथे आले.

रामाकडे श्रद्धा भक्तिपूर्वक पहात ते म्हणाले - "रामचंद्रा! माझी पत्नी जहिल्या शायमुक्त झाली. तू पावनराम आहेस।"

अशी कोणती मोठे घडती की त्यामुळे अहिल्या शायमुक्त झाली असावी पाहिजे, याअर्थी राम चकित होऊन सर्वांकडे पाहू लागला.

गीतममुनी अनन्यभावे रामाकडे पहात म्हणाले - "रामा, होय, तू एक अवतार पुरुष आहेस।"

"विष्णूने जे अवतार धारण केले, त्या अवतारांत रामावतारानंतर कृष्णावताराने कृष्णाने तो अवतार पुरुष आहे हे पाहीन असूनही अनेक सीता केवळ, व तो जहानाचा मोठा झाला. राम हा पूर्णपणे मान्य म्हणूनच आपले कर्तव्य पालन करीत राहिला. मानव म्हणूनच त्याने मोठमोठे कार्ये केली. हेच रामावताराचे वैशिष्ट्य।" सूनूमहर्षी रामकथा पुढे सांगू लागले.

गीतममुनी सर्वांना आश्रमात बोलावून घेऊन गेले आणि त्यांनी सर्वे प्रकारे आतिथि सत्कार केला. विश्वामित्र ऋषी रामलक्ष्मणांना घेऊन

52

बांदोबा

गीतमश्रमातून निघाले. जनकमहाराजांनी रीतेचे स्वयंवर तयार्याचे जाहीर करण्यासाठी व ऋषी मुनींनी त्या उत्सवास हजार ह्यावे याचे निमंत्रण देण्यासाठी आपले पुरोहित शतानंद यांना पाठविले होते. शतानंद हे अहिल्या व गीतम मुनी यांचे पुत्र होते. शतानंदच्या पाजखीबरोबर जनक महाराजांनी पाठविलेले शिपाई व सरदार होते. शतानंद विश्वामित्रांना भेटण्यासाठी सिद्धाश्रमाला जात होते.

वाटेतच विश्वामित्र भेटले. शतानंद पाजखीतून उतरले. त्यांना नमस्कार करून त्यांनी जनक-राजाचे निमंत्रण गोंचते केले.

विश्वामित्रांच्या कृपेने अहिल्येचे शाय चिनोचन झाल्याचे ऐकून शतानंद आनंदाने रामाला घेऊन, व त्याची अनेक प्रकारे स्तुती केली, अजि नारायणाच्या दर्शनाला गेले.

बांदोबा

33

नव्हेंबर २००४

गुरुवर्यांची अज्ञा शिक्षासर्वच मानून आपण तर निमित्तमात्र आहोत असे समजून राम पुढे समसावला व त्याने शिवधनुष्याला नमस्कार केला आणि ऊस सहजी उचलून घेणाऱ्या हत्तीसारखे शिवधनुष्य उचलून घेतले आणि धनुष्य बांकवून त्यावर तो दोरी धडवू लागला, परंतु मोठा आवाज झाला आणि काळवरी दगड फुटताना जसा कडाडल्यासारखा आवाज होतो तसा आवाज होऊन धनुष्य मोडले.

तो आवाज दशदिशांत दुमदुमला आणि दक्षिण महासागरांत महेंद्र पर्वतावर तपश्चर्या करीत बसलेल्या परशुरामाला ऐकू आला.

परशुरामाला विष्णूने निराळ्या रूपांत गोलक-चारी कृष्णाने सांगितलेल्या गोष्टी आठवल्या. कृष्णाने दिलेले कोवड विष्णूचा जंश असलेल्या रामाला देण्यासाठी निघाला.

सीतेने रामाच्या गळ्यांत कमाला घातली, आणि लाजून घाईघाईने पायले उचलीत ती दडिलंशेजारी जाऊन उभी राहिली. सीतारामांच्या विवाहाला हजार वृष्ण्यासाठी महाराज दशरथ सहकटुंब आले.

सोहोल्यावर सीताराम परस्परांवर लग्नाची मंजूर होवूळ घालीत असता सीतेच्या कमळा-सारख्या सुकोमल ओजळीत ते तांदूळ मोत्या-सारखे आणि पदशगासारखे भरले. रामाच्या डोक्यावर जाईजुई व सोन्यासारखे स्वच्छ भस्मले. रामाच्या श्यामल शरीरावरून खाली पडत असता इंद्रनील मण्यासारखे वाटून होते.

सीतेची धाकटी बहीण उर्मिला लवणाता, मांडवी धातला, शत-रूपाचा शुक्रघ्नला देऊन त्यांचेही विवाह समारंभ सीतारामांच्या विवाहा बरोबर पार पडले.

दशरथ राजा मूर्खबरोबर सुनंदा घेऊन अपोद्येता निघाला. घाईघाईने येणाऱ्या परशुरामाला पाहून रघूनूत खाली उतरून त्याने नमस्कार केला आणि रामाच्या पैकी आपला शिष्टछंद करण्य अशी विनंती केली.

परशुराम रामाला म्हणाला - "रामा, तू शंकराचे धनुष्य तोडलेस, म्हणो! ह्या धनुष्यावर दोरी चढव, पाहो!" असे सांगून आपल्या हातांतली कोवड दिले. ते देत असतानाच परशुरामांतील विष्णूचा अंश रामांत शिरला.

व्यापारांत स्पर्धा

त्या गांवात रोहन व भूषण हे प्रमुख व्यापारी होते. दोघांच्यामध्ये नेहमी कुरस असे. एक दिवस, एक तरुण भूषणाकडे आला. भूषण कामात गडला होता. त्याने थोड्या वेळानंतर वर बसितले व त्या तरुणासाठी तो कोण होता व कसारासाठी आला होता हे विचारले.

"सह्येय, माझे मांय बालाजी आहे. मी रोहनसाहेबांकडे नोकरी करत होतो. ते मला बारी पगार देत होते म्हणून मी त्यांची नोकरी सोडली. आपल्याकडे जर मला काम मिळाले तर मी जरूर करीन." त्यावर भूषणने त्याला विचारले, "इथे आल्यावर तू पगारवाढ मागणार नाहीस याची काय खात्री?" त्यावर बालाजी नम्रपणे म्हणाला, "पगार पुरेसा नसला तर नंतर वाढ व्हावी म्हणून विनंती केली, तर ती काही चुक नाही ना?"

"घटकाभर समज की मी तुला कामावर ठेवले, त्यांत माझा काय विशेष फायदा?" भूषणने विचारले. बालाजी म्हणाला, "आगरुपासा काय म्हणायचंय ते मला समजत नाही."

"माझा म्हणायचंय की रोहनच्या व्यापाराची वाढ होण्यासाठी कोणते उपाय व योजना विचारत होता, हे तू मला सांगू शकशील का?" भूषणने विचारले. बालाजीने उत्तर दिले, "क्षम करा! मी त्याबाबतची आपल्याला काही सांगू शकणार नाही. तिथल्या गुप्त गोष्टी मी सांगितल्या तर तुम्ही मला कदाचित ठेवणार नाही."

"तुला आता शंका का आली?" भूषणने विचारले. "तुम्ही निघाला की वधल्या गोष्टी तिथेदे होणारा नाहीस याची काय खात्री?" बालाजी म्हणाला. "बालाजी, तुझा उत्तर तुम्ही हुशारी तर दाखवतंच, पण त्याबरोबर तुम्ही ईमानदारीही दाखवत. माझ्या व रोहनच्यामध्ये व्यापारांत स्पर्धा आहे, पण कर्मचाऱ्यांच्याबाबतीत नाही हा ये, वे, या दहा धे आणि अशाच कामाला सुरुवात कर."

- चंदन रावत

काळी मैना

मालविका राज्याच्या अमरपारण्यामध्ये एक ज्ञानरी झोपडी होती. वीरभद्र हा वृद्ध गृहस्थ आपली ला चंद्रहासिनी हिच्याबरोबर या झोपडीत राहत होता. चंद्रहासिनी आता शौळा वर्षाची झाली होती. तिचा समजामला लागल्यापासून ती आजोबांसह या अरण्यांतच राहत होती. आजूबाजूच्या सगळ्या वृक्षराजीची तिला माहिती होती. त्या अरण्यांतले प्राणी तिचे मित्र बनले होते. चंद्रहासिनीचे आपल्या आजोबांवर अतिशय प्रेम होते. ती त्यांना नेहमी विचारायची, "आजोबा, आपण या जंगणांत कां राहतो आहोत?"

बऱ्याच वर्षांपूर्वी वीरभद्र घोरसिंह राजाच्या रथाचा सारथी होता. एकदा घोरसिंह आणि शेजारच्या राज्याचा राजा चित्रवर्णा यांच्यात तुंबळ युद्ध झाले. त्यांत चित्रवर्णाचा भाला घोरसिंहला लागला आणि तो जखमी झाला. त्या युद्धांत घोरसिंहाना विजय मिळाला खरा, पण त्याचा समज झाला की वीरभद्राच्या वेसावध राहाण्यामुळे तो जखमी झाला. म्हणून त्याने

वीरभद्राला दहपारीची शिक्षा सुनावली.

तेव्हापासून वीरभद्र चंद्रहासिनीला घेऊन या अरण्यांत राहात होता, कारण ती महान असतानाच तिचे आईवडील अपघातांत बारलेले होते. एके दिवशी तक्रार चंद्रहासिनी शेषाज्याक झोके घेत बसली होती. तितक्यांत तिला एक काळी मैना दिसली. एका झाडाजवळ ती पंख फडफडवीत असहच्य होऊन पडली होती. चंद्रहासिनी तिच्याजवळ गेली आणि तिने तिला हातांत उचलून घेतले. त्या मैनेच्या पंखांना जखम झाली होती हे चंद्रहासिनीला दिसले. तिने हाडीतून घाने शोधली व त्यांचा रक्त पिलून मैनेच्या पंखावर घातला व तिला दणापणी दिले. दोन दिवसांतच तिच्या उपचारांमुळे मैना बरी झाली व आपल्या डोक्यांनी कृतज्ञता व्यक्त करीत चंद्रहासिनीकडे बघू लागली. कांही दिवसांनंतर मैना पूर्णपणे बरी झाली, आणि घोडीची मैत्री झाली.

एके दिवशी राजा घोरसिंह कांही सैनिकांसोबत

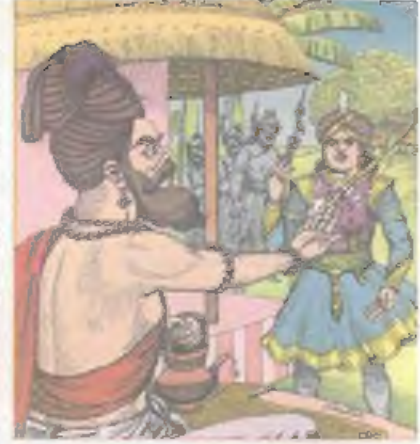
त्यांच्या दोघईपाशी आला. त्यावेळी वीरभद्र कांही कामासाठी बाहेर गेला होता. घोरसिंहाने चंद्रहासिनीला विचारले, "अं मुली, तुला हे अरव्य पूर्णपणे माहिती आहे?" हा राजा आहे हे चंद्रहासिनीला क्सांत सांगला वेळ लागला नाही. तिने खरपणे म्हणले, "माहिती आहे महाराज!"

"मी कोण आहे ते तुला सांगण्यापूर्वीच कळतं हे चांगलं आलं. मी राजा घोरसिंह आहे. कांही दिवसांपूर्वी माझा एकुलता एक पुत्र शिकारीला वा जंगणांत आला होता. त्यावेळीस एका वृक्षाखाली एक तपस्वी तपश्चर्या करीत ध्यानस्थ होता. एका उर्मट सैनिकाने गंमत म्हणून एक नेलेले काळी मैना त्या तपस्व्याच्या उल्कावर टाकली. संतापाने जेव्हा तपस्वाने डोळे उघडले, तेव्हा त्याला माझा पुत्र दिसला, तपस्वीच्या मनांत आलं की हे काम ह्यानेच केलेलं असतं. म्हणून त्याने कांही न विचारता आपल्या गंशाकीने नाइया मुलाचे रूप एका काळ्या मैनेत बदलून टाकले. मला ही गोष्ट माझ्या सैनिकांनी सांगितली. मी त्या काळ्या मैनेला शोधायला या अरण्यात आलो आहे."

तेव्हा चंद्रहासिनी राजाला म्हणाली, "महाराज, मी तो काळी मैना नुसता पाहिलीच नव्हे तर मी जखमी, घायाळ असताना तिची शुश्रूषदेखील केली आहे. ती स्वतःच जखमपसून असेल." असं म्हणून तिने टाळी वाजवली.

ठेकठेक क्षणातच ती काळी मैना उडत उडत आली आणि चंद्रहासिनीच्या खांद्यावर बसली. ती मैना पाहून राजाला आपला मुलगा परत मिळाला असेच वाटायला लागलं.

वांदोबा

"महाराज, राजकुमारांना त्यांचे मूळ रूप कसं प्राप्त होऊं शकेल ते मला कळत नाही." ती काळजीच्या खरोत म्हणाली.

"पोरी, देच मी तुला सांगसार होतो. ज्या तपस्वाने शाप दिला, त्याच्याकडे मी जाऊन आलो. मी त्याला सांगितले की हा अपराध राजकुमाराने नाही, पण दुसऱ्या एका अहमन्य सैनिकाने केला आहे. राजकुमाराला विनाकारण शिक्षा झाली आहे हे स्पष्टत्वावर त्या मुर्तीच्या मनांत करुणा उत्पन्न झाली. त्यांनी मला हे प्रंतरलेले पाणी दिले आहे. हे पाणी शिंपडले की राजकुमाराला त्याचे मूळ रूप प्राप्त होईल." राजाने सन्निस्तर खुलासा केला.

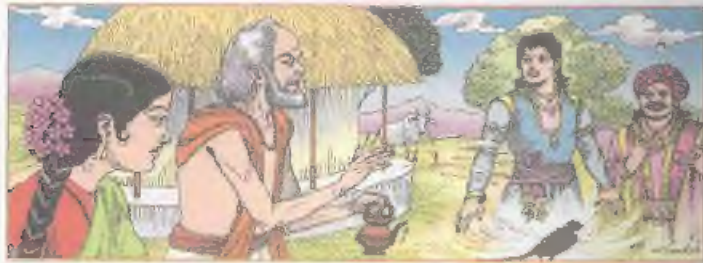
तो देखून चंद्रहासिनी फारच आनंदून गेली. "महाराज, तर मग या समस्येचा उत्तरदा आता अगदी सहजपणे होऊन जाईल."

रामानंद शर्मा

तिच्या मोलाच्या अर्थ राजाला समजला नाही. त्याने विचारले, "तो कसा काय?"

"महाराज, माझे आजोबा वीरभद्र आपल्या रथाचे सारथी होते. मी त्यांची नात आहे. माझं नांव चंद्रहासिनी. मागे युद्धाच्या वेळी राजांजाने मला फेंकून आपल्याला जखमी केले होते, तेव्हा आपणदेखील नीट विचार न करताच माझ्या आजोबांना हज्याच्याबाहेर हाकलून दिलंत. पण माझ्या आजोबांच्या मनांत मात्र हा अपला देश, आपले महाराज, यांच्यावर अटळ श्रद्धा, भक्ती आणि प्रेमभाव आहे. माझ्या आजोबांनाही विनाकारण शिक्षा भोगावी लागली आहे. ते मंतरलेले पाणी आपण त्यांच्यात हाताने या काळ्या मैनेवर शिंपडावे." चंद्रहासिनीने सांगितले.

तेवढ्यांत वीरभद्र परत आला होता. त्याने लगेच महाराजांसमोर साष्टांग नमस्कार घातला आणि हा विषय समजल्यानंतर त्याने ते मंतरलेले पाणी त्या मैनेवर शिंपडले. कांही क्षणांतच त्या मैनेच्या जागी प्रत्यक्ष राजकुमार जयसिंह उभा होता.

नव्हेंबर २००४

५८

चांदोबा

राजा धीरंसाहाच्या आनंदाला पांघोवर उरला नाही, तो म्हणाला, "वीरभद्र, मी अकारण तुला हद्दपारीची शिक्षा दिली त्याचे मला आता का वाईट वाटते आहे." वीरभद्रने नम्रपणे उत्तर दिले, "महाराज, आपण मला ही शिक्षा दिलीत खरी, पण तीच शिक्षा राजांजांसाठी वरदान ठरली आहे. माझ्यासाठी यापेक्षा दुसरा मोठा आनंद कुठला असणार?"

जयसिंहाने मैनेच्या रुपांत असताना चंद्रहासिनीने त्याचे केलेले कौतुक, शुभ्रता व संगोपन याबद्दल सविस्तर सांगितले. नंतर तो म्हणाला, "आपली व वीरभद्र आजोबांची संमती असेल तर मला चंद्रहासिनीशी विवाह करावची इच्छा आहे."

"पण आधी तिसाच विचार की या प्रस्तावाला तिची संमती आहे की?" राजाने हसत हसत म्हटलं. चंद्रहासिनीने लाजूत खास मोग घाला आणि ती वीरभद्राच्यापेगे जाऊन उभी राहिली. या प्रसंगानंतर महिनाभरातच युवराज जयसिंह व चंद्रहासिनी यांचा विवाह भारतामंडांत राज्या झाला.

चांदोबा

५९

नव्हेंबर २००४